

ON MEMORY AND FORGETTING IN THE TRADITIONAL ROMANIAN CULTURE

George Enache

Lecturer, PhD, University of Bucharest

Abstract: Remembering and forgetting are ways in which time is organized. These tools through which time is ordered are present in the world's biggest cultures, with Orphism to Gnosticism as relevant examples, as well as in the big cultural trends in the last millennium. An instance of this polarity appears in the quarrel between the Ancients and the Moderns, which can be reduced to different approaches to the past: through memory/reminiscence/recovery of the past and forgetting/ignoring/rejecting it. In the traditional Romanian village the past shapes the present and foreshadows the way in which the future will unfold. Therefore, memory plays an important role giving coherence, sense and balance to the present world. Reminiscence holds an important role in the relation between the present world and the after world while forgetting is seen as a disruptive unit in the universe's harmonious order. The above mentioned opposition is linguistically marked, and can be noticed in the spiritual life of people, affecting the daily habitus of the traditional Romanian villager.

Keywords: memory, forgetting, time, the present world, the after-world

Memoria și uitarea sunt procese de organizare a trecutului. În comunitățile tradiționale, așa cum a fost vechiul sat românesc, memoria este un mod de reprezentare a timpului, iar uitarea constă în o proprietate a acesteia având „funcția indispensabilă de filtrare, de selecție și de ierarhizare” (Segalen, Martine, 1966); rezultă de aici că memoria și uitarea au funcții culturale. În cele ce urmează ne propunem să prezentăm unele aspecte ale felului în care se exercită funcția culturală a memoriei și a uitării în satul românesc tradițional.

În limbajul comun, *a-și aduce aminte/a-și aminti și a uita* sunt folosite, de regulă, în contexte de comunicare care, în sens larg, se opun. *Aducerea aminte*, în sine, indiferent de conținutul amintirii, este conotată pozitiv, ca și în expresiile frazeologice *a lua aminte, a-i fi aminte, a ține minte*. Perechea antonimică a lui *a-și aduce aminte*, verbul *a uita*, aduce cu sine, mai mult sau mai puțin explicit, unele nuanțe negative; astfel, *uitucul*, cel care *uită de la mână până la gură*, se situează întotdeauna în afara respectului și prețuirii comunității. Pe o scară de valori proprie omului de cultură medie, se mai spune și astăzi că un copil cu rezultate bune la învățătură *are ținare de minte*, iar cel *fără ținare de minte* va avea rezultate modeste în plan școlar.

Conotarea negativă a uitării este confirmată de numeroase credințe și superstiții din satul românesc de altădată. Astfel, se zice că nu este bine să mănânci ceva uitat, căci uiți degrabă (Gorovei, 1995, p. 141; Candrea, 1999, p.299); să nu citești mâncând, că uiți ce ai învățat, să nu mergi la fântână sau pe drum mâncând că uiți ce ai de făcut, să nu mănânci ceva de pe mână pentru că e rău de uitat (Gorovei, 1995, p. 132, 135). Dar uitarea poate avea urmări benefice pentru om dacă își exercită efectele asupra unor agenți malefici, ca în acest descântec de bube:

Muscă mică, muscă mare, / Musca mare se mărită. / Pe toate gonghițele/La gostie le-o chemat, / Numai pe buba dulce o uitat. / Buba dulce s-o mâniat, / S-o spurcat, S-o udat, / S-o uscat / Și din rădăcini o secat. (Candrea, 1999, p. 374)

În vechiul sat românesc, marile evenimente trăite de familie erau însemnate, „pentru a-și aminti întotdeauna oarece”, în grinda casei, de unde și expresia *a încresta în grindă* sau, în

variantă bănăţeană, *samnă-n grindă*; se fixau în amintirea casei, adică a familiei, evenimente ca: o grindină, un cutremur, plecarea bărbatului în război, naşterea, „căsătoria (prin două linii cu creştături paralele), moartea (printr-o cruce). Un amănunt semnificativ: când o casă intra în posesia altei familii, grinda se geluia” (Dumistrăcel, Stelian, 100).

Când era nevoie, fixarea în memorie a diferitelor activităţi economice, comerciale sau a micilor obligaţii cotidiene din satul românesc se făcea cu mijloace empirice: un nod la colţul năframei sau la cingătoare, un fir de aţă legat la mână ş.a., obiceiuri care pot fi asociate cu cele ale elevilor de gimnaziu de astăzi care, pentru a nu uita ceva, îşi fac o cruciuliţă sau un alt semn pe degetul de la mână. Pentru lucrurile mai importante în care erau implicaţi doi sau mai mulţi membri ai comunităţii se folosea, printre altele, *răbojul* pe care se consemnau prin anumite creştături operaţiuni economice, comerciale, fiscale etc. Există câteva expresii frazeologice construite în jurul acestui termen, folosit cu sens propriu sau figurat, care ilustrează răspândirea în satul românesc a acestei tehnici de stocare a informaţiei: *a însemna la răboj*, „a ţine socoteala unor bunuri, a unor sume; a păstra evidenţa”; *a lua pe răboj*, „a lua pe datorie”; *a i se uita cuiva răbojul*, „a i se uita cuiva numărul anilor”; *a şterge de pe răboj*, „a da uitării”; despre cineva care uită prea repede ceva se mai spunea că *a scris pe mucul lumânării* (Dumistrăcel, Stelian, 209-210).

În practicile ritualice, răbojul devine un procedeu mnemonic, de numărare şi fixare în memorie a unor secvenţe de ritual. Aşa este folosit în ritualul slobozirii apelor/izvorului, cunoscut în majoritatea satelor româneşti, în unele practicat şi în prezent; este vorba de obiceiul aducerii unui anumit număr de găleţi cu apă în cele şase săptămâni următoare înmormântării de către o fată sau o femeie curată („cărătoarea”). La sfârşitul celor şase săptămâni, lângă fântâna de unde a fost adusă apa, are loc următorul scenariu:

Femeia de casă, aprinzând o lumânare şi tămâind apa din jgheab întreabă pe cărătoare:

Ai adus 80 de găleţi?

Da, am adus – răspunde aceasta.

De unde ştiu eu că ai adus?

Iacă şi răbojul arată 80!

După aceasta începe a număra toate tăieturile de pe răboj.

Cealaltă ascultă, zicând: „aşa este”, şi apoi frângând răbojul şi aruncându-l în apă, zice mai departe:

Ei bine, cine-ţi mai este mărturie?

Iacă (cutare), răspunde cea întrebată, arătând spre fata sau femeia care ştie că s-a adus apa.

De trei ori se face asemenea. (Marian, S. Fl., 1995, *Înmormântarea*, p. 245-255).

Uneori sunt solicitate să depună mărturie astrele cerului, ca în următorul scenariu din Dolj, cules prin 1975:

Femeia întreabă: „Pe cine ai martor că ai adus apa?”, iar fata răspunde: „Luna şi Soarele” (*Sărbători şi obiceiuri*, III, 2001, p. 208);

sau ca în acest cântec ceremonial funebru din Banat, atestat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea:

Soare, soare, mă rog ție, / Mie să-mi stai mărturie, / C-am să slobod apele, / Şi să-i dau luminile, / Să-i plătesc şi vămile. (Burada, Teodor T., III, 1978, p. 1978)

„Mărturiile” invocate aici sunt modalităţi concrete de de fixare în memorie a unui act care asigură integrarea sau apartenenţa insului la un anumit mod de a fi; semnificaţia acestora se regăseşte, mai clar, în obiceiul „mărturiilor de botez” – bani pe care naşul îi oferă participanţilor la botezul nou-născutului, care, astfel, devin „martori care pot atesta la orice împrejurare că, într-adevăr, nou-născutul a îmbrăţişat religia creştină, cu toate dogmele şi după toate riturile bisericii” (Marian, S. Fl., 1995, *Naşterea*, p. 136). *Mărturiile martorilor* sunt parte a memoriei colective, una din componentele definitorii a ceea ce antropologii numesc *habitus*, în care membrii comunităţii se integrează şi capătă identitate culturală.

Ritualurile de înmormântare oferă o imagine complexă, uneori contradictorie, a funcţionării memoriei şi a uitării în spaţiul cultural al vechiului sat românesc. Mai întâi să

observăm prezența aici, ca și în multe alte părți, a ceea ce R. Hertz numea „practica dublei înmormântări”:

Prima înmormântare este consacrată tratării cadavrului și marchează începutul unei perioade nefaste – în timpul căreia spiritul mortului este răuvoitor, cea de-a doua transformă acest spirit în strămoș, oferind ocazia unei reafirmări a coeziunii grupului (*apud* Bonte, Pierre și Izard, Michel, 1999, p. 643).

Actele din așa-zisa „primă înmormântare”, care au caracter separatoriu fiind considerate rituri de protecție, finalizate cu ritualul slobozirii apelor numit mai înainte, includ mai multe practici de uitare a mortului: oglindirea membrilor familiei în scaldă mortului, datul de pomană a unei cepe, punerea unui bulgăre de pământ sub gulerul cămășii mortului, punerea unui pumn de țărână pe pieptul văduvei, atingerea membrilor familiei de trei ori cu spatele de ușă la scoaterea sicriului din casă, punerea de țărână pe ceafa membrilor familiei când are loc înmormântarea, membrii familiei se uită printr-o sită la asfințitul soarelui rostind anumite cuvinte (Rădulescu, Alina, 2008, p. 211-213). Ca și în cazul descântecului de bubă citat mai înainte, uitarea, provocată prin mijloace magico-ritualice, anihilează posibilele intenții agresive ale răposatului.

În cântecele ceremoniale de înmormântare, componente esențiale ale riturilor de prag, „dalbul de pribeag” este sfătuit sau atenționat că va uita „lumea cu dor” ori, dimpotrivă, este îndemnat să evite împrejurările care ar provoca uitarea; s-ar putea spune că aici coexistă cele două tipuri de înmormântări de care vorbea R. Hertz.

O primă împrejurare care facilitează uitarea este chiar „mersul înainte” al „dalbului de pribeag” dinspre „țara cu dor” spre cea „fără dor”, concretizată într-un îndemn explicit:

Haidi, brie, înainte, / Nu-ți aduci-aminte. (Kahane, Mariana; Georgescu-Stănculeanu, Lucilia, p.541).

De regulă, uitarea este provocată de personaje mitice, păstrătoare a rânduiei lumii de dincolo; așa face Sfânta Mărie, aflată lângă „lina fântână”:

Călători câți mai trecea / Ea spre toți se îndura / Ea pre toți 'i adăpa / Drumurile le arăta: / Sufletu din apă bea / Și el lumea o uita. (Mangiuca, Simion, p. 130-131).

Același rol este atribuit Tatălui Sfânt (Marian, S. Fl., 1995, *Înmormântarea*, p. 151) și Zânei Bătrâne; acțiunea acesteia, sigur o veche zeitățe precreștină a lumii de dincolo, este valorizată, însă, negativ tocmai datorită apartenenței sale la alt panteon religios:

Ieste-o poienușe / Cu-o lină fântână / Și-o zână bătrână / Cu paharu-n mână; / Pră care goge-m treșe, / S-îm bie cu apă rășe. / [...], să nu bie, / C-asta-i apă dzăuitată / Și-atunșia mi ce zăuț' / Dge fraț', dge surori, / Dge mumă, dge tată, / Dge lume dge toată. (Kahane, Mariana; Georgescu-Stănculeanu, Lucilia, p.627).

S-ar putea impune aici discuții mai aprofundate despre valorificarea spațiului la nivelul opoziției dintre partea dreaptă unde se află Maica Sfântă care adapă „călătorii” și partea stângă unde se află Zâna Bătrână cu „apa dzăuitată”, cu rădăcini adânci în cultura vechei Europe (v. Enache, Gheorghe, p. 307-344), dar aceasta ar complica prea mult planul discuției urmărite aici. Să observăm, însă, că în alte cântece funebre Tatăl Sfânt oferă flori dalbului de pribeag pentru a-i provoca uitarea:

Tatăl va cerca / Floricele-a-ți da / Că doar vei uita / Frați și surorele, / Multe nemurele (Marian, S. Fl., *Înmormântarea*, p. 151).

Frecvent, călătorul este îndemnat să culeagă flori, să le miroasă pentru a-i trece dorul de cei dragi:

'Nainte să-z' mergi, / La câmpu cu duoru, / Une dă bujoru, / Bujor să-z' culegi, / De dor să-z' petreci, / De dor de la tată, / de la mamă. (Kahane, Mariana; Georgescu-Stănculeanu, Lucilia, p.591).

Dorul de care trebuie vindecat pribeagul presupune în primul rând aducerea aminte a lumii cu dor; dar aceasta trebuie uitată, altfel fixarea în lumea fără dor este imposibilă. Să ne amintim că în lunga rătăcire pe mare a lui Ulise, care, de fapt, este o călătorie în lumea de dincolo, grecii poposesc și în ciudata țară a lotofagilor care, în loc de pâine, se hrăneau cu flori, oferite și oaspeților:

Dar care cum mânca din road-aceea / Ca mierea de gustoasă, n-avea poftă / Napoi să să vie, să ne dea de veste. / Deci soții mei voiau să steie-acolo / Cu lotofagii spre-a mânca din lotus / Și a uita detorsul lor în țară” (*Odiseea*, v. 126-132)

Folosite ca hrană aici, culese pentru mirosul lor în cântecele noastre funebre, florile provacă uitarea, anihilează dorul de „lumea albă” al răposaților, fixându-i în lumea cealaltă.

După cum am văzut până acum, uitarea, atribut esențial al locuitorilor țărâmului de dincolo, este provocată de zeitățile tutelare ale lumii de dincolo (Maica Sfântă și Tatăl Sfânt în ipostazele în care apar), de obiecte a căror sacralitate este revelată de performarea cântecului ceremonial (apa, vinul, florile). Promovarea uitării are efecte similare celor din descântecul de bube citat mai înainte, căci urmărește anihilarea posibilelor intenții agresive ale răposatului; de aceea, credem că secvențele prezentate mai sus țin de ceea ce R. Hertz numea practica „primei înmormântări” care urmărea neutralizarea spiritului răuvoitor al defunctului.

Dacă cei plecați de aici trebuie să uite, cei rămași sunt datori cu aducerea aminte a acelora. Cântecul ceremonial, cu corespondențe în practica ritualică, menționează această datorie în motivul casa cu ferestre:

Pe-o fereastră dor să-i vină, / Dor să-i vină de la maică; / Pe-o fereastră dor să-i vină, / Dor să-i vină de la taică; / Pe-o fereastră dor să-i vină, / Dor să-i vină de la frați. (Kahane, Mariana; Georgescu-Stănculeanu, Lucilia, p.663).

De asemenea, aducerea aminte a celor de aici este condiționată și de integrarea corectă a răposatului în ceata neamurilor de dincolo prin respectarea rânduiei transmise de cântecul ceremonial:

Să-ți iei sama bine / La mâna d’ireaptă, / Că-i calea curată, / Cu plugu arată, / Cu grâu samantă. / Cu grâu d’i-al marunt, / Să nu t’ e mai uit. (*Folclor din Oltenia și Muntenia*, I, p. 279).

După integrarea în ceata neamurilor de dincolo, a strămoșilor, răposatul va fi pomenit de neamurile de aici în cadrul sărbătorilor de peste an, numite *moși*; să reținem că unul dintre sensurile vechi, păstrat regional, al cuvântului *a pomeni* este „a aduce aminte”. Practic, pomenirea se realizează prin oferirea de alimente ritualice pentru toți morții din familie, cu mare grijă să nu uite-l pe vreunul:

„...femeile, pe lângă *bradoșii* [colaci ritualici pregătiți la Moșii de Păresimi, n.n.] ce-i fac în această zi, mai alcătuiesc și un bradoș mai mare, făcut în formă de om, cu gură, cu urechi, nas, dară orb și-l numesc, fiind din timpuri numit tot astfel *Uitata*. Aceasta se face întru pomenirea tuturor morților care în timpul anului ar fi fost uitați nepomeniți. Această *Uitata* este jucată de copii în jurul unui foc, ce se face în băătură, apoi unsă cumiere și mâncată (Marian, S. Fl., *Înmormântarea*, p. 245).

Reprezentați și cinstiți printr-un „bradoș” special, strămoșii vor trece repede peste ofensa adusă prin uitare și vor continua să-i asiste protector pe cei care-i cinstesc conform datinii; este o situație care amintește, în linii mari, de procedeele cultice ale vechilor romani, folosite pentru a-i convinge pe zeii cetății cu care se războiau să n-o mai protejeze: îi făceau să creadă că soldații aceștia i-ar fi uitat (v. Dumézil, George, 1998, p. 121-135). Solidaritatea celor două cete de neamuri este consfințită de actul ritualic al *pomenirii*, înfăptuit în credința străveche că „lumea nevăzută dă suflu cosmic și mistic celei văzute, iar aceasta din urmă dă celeilalte consistență” (Bernea, Ernest, p.89).

Legătura de neocolit dintre comunitatea de aici și *moșii* săi este sugestiv ilustrată în unul dintre cele mai frumoase basme românești, *Tinerețe fără bătrânețe și viață fără de moarte*, care prezintă în manieră specifică statutul existențial al omului, așa cum era acesta înțeles în satul românesc tradițional. Ajuns pe țărâmul vieții și al tinereții veșnice, Făt-Frumos trece, din „nebagare de seamă”, prin Valea Plângerii, care se dovedește a fi o vale a amintirii și, de acum, „se topește de-a-n picioarele de dorul părinților”; se hotărăște, deci, să plece să-i vadă, făgăduind că se va întoarce negreșit la zânele sale, dar va intra în ciclul firesc al devenirii, căci la casa părinților îl aștepta moartea sortită fiecărei ființe pământești. Țărâmul zânelor poate fi asemănat, dar nu identificat cu „țara fără dor” din cântecele ceremoniale

funebre, la fel cum Valea Plângerii poate fi comparată, până la un anumit punct, cu „calea din stânga” pe care o alege răposatul care nu-și „ia seama bine”. Șederea în ținutul „tineretii fără bătrânețe și al vieții fără de moarte” este însoțită obligatoriu de uitare și presupunea ieșirea din timp, iar trecerea prin Valea Plângerii, cea a aducerii aminte, echivalează cu intrarea în ciclul firesc al devenirii; în cântecele ceremoniale funebre, răposatul care a greșit drumul apucând „pe calea din stânga” își va păstra „dorul” și se va reîntoarce sub formă de strigoii. Dacă uitarea este unul din atributele lumii de dincolo, aducerea aminte este, prin opoziție, caracteristica lumii de aici.

În vechile religii și culturi ale lumii, memoria și uitarea au fost valorizate în funcție de relațiile specifice stabilite între efemeritatea lumii de aici și perenitatea lumii de dincolo sau între cele trei faze ale timpului – trecut, prezent și viitor. Astfel, orficii, preluând, desigur, surse mai vechi, asociază memoria și uitarea cu o reprezentare cultică străveche, figurată de calea din dreapta/stânga, de arbore și de fântână (Lacul Memoriei și Lacul Uitării) (v. Eliade, Mircea, II, p. 176-186); componente ale acestei reprezentări au fost identificate mai sus și spiritualitatea vechiului sat românesc. În gnosticism, amnezia, ignoranța, somnul, captivitatea, beția devin metafore ale morții spirituale, iar anamneza dobândită prin gnosis „acordă viață adevărată, adică răscumpărare și nemurire” (Ibidem, p. 351). De fapt, în cearta anticilor cu modernii, prezentă în forme diferite în marile epoci culturale, relația trecut – prezent, presupune, în ultimă instanță, opțiunea între rememorarea/valorificarea trecutului sau negarea/ignorarea/uitarea acestuia.

BIBLIOGRAPHY

- Bonte, Pierre și Izard, Michel (coord.) (1999) – *Dicționar de etnografie și antropologie*. Traducere coordonată de Smaranda Vultur și Radu Răutu. Polirom. Iași.
- Burada, Teodor T. (1978) – *Opere, III. Folclor și etnografie*. Editura Muzicală. București.
- Candrea, I. – Aurel (1999) – *Folclor medical român comparat. Privire generală*. Studiu introductiv de Lucia Berdan. Polirom. Iași.
- Dumézil, George (1998) – *Uitarea omului și onoarea zeilor și alte eseuri. Douăzeci și cinci de schițe mitologice (51 – 75)*. Traducere de George Anania. Univers Enciclopedic. București.
- Dumistrăcel, Stelian (1997) – *Expresii românești. Biografii – motivații*. Institutul European. Iași.
- Eliade, Mircea (1992) – *Istoria credințelor și ideilor religioase*. Vol. I-III. Traducerea de Cezar Baltag. Editura Științifică. București.
- Enache, Gheorghe (2006) – *Călătoria cu roua-n picioare, cu ceața-n spinare. Studiu asupra ceremonialului de cult funebru la români*. Paideea. București.
- Folclor din Oltenia și Muntenia*. Texte alese din colecții inedite. I (1967). Editura pentru Literatură. București.
- Gorovei, Artur (1995) – *Credinți și superstiții ale poporului român*. Ediție îngrijită și introducere de Iordan Datcu. Editura „Grai și Suflet – Cultura Națională”. București.
- Homer (1971) – *Odiseea*. Traducere de George Murnu. Studiu introductiv și note de D. M. Pippidi. Editura Univers. București.
- Kahane, Mariana; Georgescu-Stănculeanu, Lucilia (1988) – *Cântecul Zorilor și Bradul. (Tipologie Muzicală)*. Editura Muzicală. București.
- Manguica, Simion (1881) – *Petrecerea mortului. (Bocet)* în „Călimdarius iulian, gregorian și poporul român...pe anul 1882”. Oravița-Brașov.
- Marian, S. Fl. (1995) – *Nașterea la români. Studiu etnografic*. Ediție critică de Teofil Teaha, Ioan Șerb, Ioan Ilușiu. Text stabilit de Teofil Teaha. Editura „Grai și Suflet – Cultura Națională”. București

Marian, S. Fl. (1995) – *Înmormântarea la români. Studiu etnografic*. Ediție critică de Teofil Teaha, Ioan Șerb, Ioan Ilușiu. Text stabilit de Teofil Teaha. Editura „Grai și Suflet – Cultura Națională”. București.

Rădulescu, Adina (2008) – *Rituri de protecție în obiceiurile funerare românești*. Editura SAECULUM I.O. București.

Sărbători și obiceiuri. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român. Volumul I. Oltenia. (2001). Coordonator general Ion Ghinoiu. Editura Enciclopedică. București.

Segalen, Martine (sub direcția) (2002) – *Etnologie. Concepte și arii culturale*. Traducere de Magareta Gyurcsik. Editura Amarcord. Timișoara.